
УДК 343.137.5

А. В. ДАНИЛЕНКО,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального процесу

факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства

Харківського національного університету внутрішніх справ

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРИЗНАЧЕННЯ КОМПЛЕКСНОЇ ПСИХОЛОГО-ПСИХІАТРИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЗА УЧАСТЮ НЕПОВНОЛІТНІХ ВІДПОВІДНО ДО ПОЛОЖЕНЬ НОВОГО КПК УКРАЇНИ

Неповнолітні, які скоїли кримінальне правопорушення або стали його жертвами чи свідками, часто виступають носіями досить важливої інформації, але в силу вікових чи психологічних особливостей ці особи не завжди можуть давати правдиві свідчення. Тому для встановлення можливості об'єктивно і правильно сприймати обставини кримінального правопорушення та давати правдиві свідчення з цього приводу у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх може призначатись комплексна психолого-психіатрична експертиза, предметом якої є розумовий розвиток дитини, ступінь формування її особистісних якостей, ставлення до своїх вчинків та дій. Досі законодавчо закріплено тільки можливість призначення комплексної психолого-психіатричної експертизи лише щодо неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого. Запропоновано також закріпити у КПК України можливість призначення комплексної психолого-психіатричної експертизи неповнолітнім потерпілим та свідкам.

Ключові слова: *неповнолітній, комплексна психолого-психіатрична експертиза, розумовий розвиток, психологічні особливості, свідчення, потерпілий, свідок.*

Свідчення, які дають безпосередні учасники злочину, частіш за все використовуються слідчими для встановлення обставин події під час досудового розслідування. Але що робити слідчому у тих випадках, коли відомості про вчинене кримінальне правопорушення може дати дитина, яка не завжди, в силу чи то розумового рівня розвитку, чи то свого віку, здатна об'єктивно оцінювати оточуючу обстановку? У таких випадках слідчому необхідно звертатися за допомогою до спеціалістів та призначати відповідну судово-психіатричну експертизу. Тому дослідження питань, пов'язаних із призначенням комплексної психолого-психіатричної експертизи у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх, безумовно, є актуальним в умовах дії нового КПК України.

Вивченню цієї проблематики присвячено достатню кількість робіт таких вчених, як О. Х. Галімов, М. О. Карпенко, В. А. Лазарева, Н. Б. Морозова. Разом з тим, суттєві зміни, що були внесені до кримінального процесуального законодавства, вимагають більш детального дослідження питань, пов'язаних із призначенням комплексної психолого-психіатричної експертизи у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх. З цією метою автором в інтересах науково-практичного узагальнення зроблено спробу встановити випадки, у яких може бути призначено вказаний вид експертизи та окреслити мету її проведення.

Отже, передусім слід вказати, що кримінальне провадження – це діяльність уповноважених органів і посадових осіб, яка в першу чергу має пізнавальний характер, адже направлена на встановлення обставин події кримінального правопорушення, що мало місце у минулому. Пізнання у кримінальному процесі здійснюється у формі доказування, що має свої специфічні риси. Разом із тим, доказування у кримінальному процесі дуже часто вимагає від особи, яка хоче встановити об'єктивну істину у справі, використання спеціальних знань, тобто знань, які виходять за межі звичних, побутових, які одержано в результаті фахової освіти та/або практичної діяльності у будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, що використовуються визначеними законом учасниками процесу в межах наданих кожному з них повноважень для вирішення за певною процедурою процесуальних завдань [1, с. 22].

Кримінальне правопорушення може зачіпати різні сфери життя суспільства, а тому дослідження обставин його вчинення вимагає вико-

ристання і застосування знань у різних галузях науки, що здійснюється через судову експертизу.

Статтею 1 Закону України «Про судову експертизу» встановлено, що судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду [2]. Таким чином, судова експертиза, аналізуючи певну інформацію, надає їй такої форми, яка є зрозумілою та більш прийнятною для сторін кримінального провадження.

Відповідно до ч 1 ст. 242 КПК України [3] сторона кримінального провадження може звернутись до експерта для проведення експертизи, якщо для з'ясування обставин, які мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання.

Неповнолітня особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, а так само і неповнолітня особа, яка потерпіла від злочину, в силу психологічних, вікових особливостей не завжди може давати правдиві та достовірні свідчення. Тому особливого значення набуває можливість встановлення, чи правильно сприймає неповнолітній обставини кримінального правопорушення та чи може він давати правдиві свідчення щодо нього. Відповіді на ці питання може дати комплексна психолого-психіатрична експертиза, яка досить широко застосовується у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх, а її предметом є розумовий розвиток дитини, ступінь формування її особистісних якостей, ставлення до своїх вчинків та дій [4, с. 114].

Неповнолітні з певними розумовими вадами не завжди повною мірою пристосовані до нормального життя, а тому від злочинів дуже часто страждають діти з низьким інтелектуальним розвитком, психічними захворюваннями, та й просто малолітні особи, які в силу свого віку не можуть захистити себе. А тому проведення психолого-психіатричної експертизи є також актуальним і щодо неповнолітніх потерпілих та свідків.

На жаль, законодавець у новому КПК України закріпив, що комплексна психолого-психіатрична експертиза може призначатись у разі необхідності вирішення питання про наявність психічного захворювання чи затримки психічного розвитку та здатності повністю або частково усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними в конкретній ситуації лише у неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого (ч. 1 ст. 486). Адже висновок такої

експертизи може мати наслідки звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Згідно з п. 18 постанови Пленуму Верховного Суду України № 2 від 15 травня 2006 р. «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру», судам рекомендовано призначати комплексну судову експертизу із залученням широкого кола осіб, які мають спеціальні знання, необхідні для більш глибокого, повного і всебічного дослідження обставин, які підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх: «Якщо є підстави вважати, що неповнолітній за своїм інтелектуальним розвитком не досяг віку (14, 16 або 18 років), який відповідає даним свідоцтва про народження чи іншого документа, необхідно призначити комплексну психолого-психіатрично-педагогічну експертизу, за допомогою якої це можна підтвердити або спростувати. У разі підтвердження висновком експертизи наявності у неповнолітнього розумової чи психічної відсталості (не пов'язаної із психічним розладом) такого ступеня, за якого він за розвитком не відповідає віку, про який свідчать документи про народження, суд має поставити на розгляд питання щодо визнання неповнолітнього таким, що не досяг віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність та можливе застосування примусових заходів виховного характеру» [5].

Разом із тим, достовірність показань, які дає неповнолітній потерпілий чи неповнолітній свідок під час досудового розслідування, залежить в першу чергу від їх психологічних можливостей та особливостей розвитку. А тому залежно від тих умов, у яких проживає та виховується дитина, неповнолітні одного і того ж віку можуть мати зовсім різний рівень розумового розвитку. У таких ситуаціях участі педагога або психолога у проведенні слідчих (розшукових) дій буде недостатньо, і у слідчого, який провадить досудове розслідування, виникає необхідність звернутися до відповідних спеціалістів, які мають можливість провести комплексне дослідження психологічних особливостей дитини для встановлення можливості надання неповнолітньою особою достовірних свідчень.

Встановлення можливості неповнолітньої особи об'єктивно та правильно сприймати обставини кримінального правопорушення і давати правдиві свідчення з цього приводу, а тим самим і вирішення питання про проведення названої експертизи набуває особливого значення з урахуванням збільшення кількості дітей, які мають фізичні або розумові вади. Так, за даними Міністерства освіти і науки України,

в Україні функціонують 382 школи для дітей з особливими освітніми потребами, в яких навчаються 46,3 тис. осіб.

Крім того, кількість свідків та потерпілих, які проходили комплексні судово-психіатричні експертизи, постійно зростає, зокрема у 2005 р. їх було 277, а в 2009 – вже 333, всього ж за період з 2005 по 2009 р. 1643 свідкам та потерпілим були призначені та проведені комплексні судово-психіатричні експертизи [6, с. 79].

Як зазначає О. Х. Галімов, частіш за все на судово-психіатричну експертизу направляються неповнолітні потерпілі від сексуальних злочинів. Разом із тим, кожний десятий висновок експерта щорічно пов'язаний із визначенням здатності неповнолітніх свідків правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, та давати щодо них правдиві свідчення [4, с. 114].

Підставами для призначення комплексної психолого-психіатричної експертизи може бути наявна у слідчого інформація про: малолітній вік, низький рівень інтелектуального розвитку, недостатнє володіння активною мовою, характерологічні особливості особи [7, с. 176].

Джерелом інформації про психічний стан неповнолітнього можуть бути показання батьків, близьких родичів, педагогів, медична документація, спостереження слідчого за поведінкою дитини.

Таким чином, у разі неможливості слідчого самостійно дати оцінку психологічного стану неповнолітнього потерпілого чи свідка, а також у разі, коли у слідчого виникають сумніви щодо здатності неповнолітнього правильно сприймати обставини, які мають значення для кримінального провадження, та давати правдиві свідчення з їх приводу, слід призначити комплексну психолого-психіатричну експертизу. Хоча, слід підкреслити, що в результаті проведення такої експертизи буде лише оцінено індивідуальні психологічні особливості неповнолітньої особи, а не те, чи є правдивими її свідчення. Чи є достовірними свідчення неповнолітнього потерпілого, свідка, слідчий повинен вирішувати самостійно у кожному конкретному випадку, тільки спираючись на висновок судово-психологічної експертизи та матеріали кримінального провадження.

А тому, з урахуванням викладеного, слід відзначити необхідність законодавчого закріплення у КПК України можливості призначення комплексної психолого-психіатричної експертизи не лише неповнолітнім підозрюваним чи обвинуваченим, а також неповнолітнім особам, які потерпіли від злочину або стали свідками його вчинення.

Список використаних джерел

1. Гончаренко В. Г. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні / В. Г. Гончаренко, В. В. Курдюков, К. В. Легких // Вісник Академії адвокатури України. – 2007. – Число № 2 (9). – С. 22–34.
2. Про судову експертизу : закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>. – Редакція від 19.11.2012.
3. Кримінальний процесуальний кодексу України : закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
4. Галимов О. Х. Малолетние лица в уголовном судопроизводстве / О. Х. Галимов. – СПб. : Питер, 2001. – 224 с.
5. Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру : постановка Пленуму Верховного Суду України від 15 трав. 2006 р. № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-06>.
5. Лейко В. Р. Аналіз галузевої статистики щодо комплексних судово-психіатричних експертиз в Україні за період 2005–2009 років / В. Р. Лейко, А. В. Канищев // Архів психіатрії. – 2011. – Т. 17, № 4. – С. 78–83.
7. Справочник следователя. Вып. 3 : Практическая криминалистика: подготовка и назначение судебных экспертиз : практ. Пособие / [Беджашев В. И., Викторова Е. Н., Викторова Л. Н. и др.]. – М. : Рос. право, 1992. – 320 с.

Надійшла до редколегії 18.10.2013

ДАНИЛЕНКО А. В. ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ НАЗНАЧЕНИЯ КОМПЛЕКСНОЙ ПСИХОЛОГО-ПСИХИАТРИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ ПО УГОЛОВНЫМ ПРОИЗВОДСТВАМ С УЧАСТИЕМ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В СООТВЕТСТВИИ С ПОЛОЖЕНИЯМИ НОВОГО УПК УКРАИНЫ

Несовершеннолетние, которые совершили уголовное правонарушение, стали его жертвами или свидетелями, часто являются носителями достаточно важной информации, но в силу возрастных или психологических особенностей данные лица не всегда могут давать правдивые показания. Поэтому для установления возможности объективно и правильно воспринимать обстоятельства уголовного преступления и давать правдивые показания по этому поводу в уголовных производствах с участием несовершеннолетних может назначаться комплексная психолого-психиатрическая экспертиза, предметом которой является умственное развитие ребёнка, степень формирования его личностных качеств, отношение к своим поступкам и действиям. До сих пор законодательно закреплена лишь возможность назначения комплексной психолого-психиатрической экспертизы только в отношении несовершеннолетнего подозреваемого или обвиняемого. Предложено также закрепить в УПК Украины возможность назначения комплексной психолого-психиатрической экспертизы несовершеннолетним потерпевшим и свидетелям.

***Ключевые слова:** несовершеннолетний, комплексная психолого-психиатрическая экспертиза, умственное развитие, психологические особенности, показания, потерпевший, свидетель.*

DANYLENKO A. V. SOME ASPECTS OF THE APPOINTMENT OF THE COMPLEX PSYCHOLOGICAL AND PSYCHIATRIC EXAMINATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS INVOLVING MINORS ACCORDING TO THE PROVISIONS OF THE NEW CRIMINAL PROCEDURE CODE OF UKRAINE

Criminal process is retrospective in its nature, which is why the investigator often has to use the knowledge that goes beyond his education or experience. In such cases there is a need for the appointment of a particular type of expertise. Also the author found that juveniles who have committed a criminal offense, or became victims or witnesses of a crime carry very important information. But due to their age or psychological characteristics these persons cannot always give truthful testimonies. Therefore, to establish the opportunities of objectively and correctly perceive the circumstances of the criminal offenses and give truthful testimonies on these issues in such criminal proceedings may be administered a complex psychological and psychiatric examination. The subject of this examination is the mental development of the child, the extent of formation of personality traits relation to their deeds and actions. The grounds for the appointment of the complex psychological and psychiatric examination are: young age, low level of intellectual development, insufficient knowledge of the active language traits of the minor person. Juveniles with certain disabilities are not always fully adapted to normal life, that is why children who suffer from low intellectual development, mental illness, and just young people who can not protect themselves because of their age are often become victims of different crimes. Although,

unfortunately, the opportunity of the appointment of a complex psychological and psychiatric examination established only for minor suspect or accused according to the legislation. Therefore, in this article also proposed to establish the opportunity of the appointment of a complex psychological and psychiatric examination for juvenile victims and witnesses.

Keywords: *minor, the complex psychological and psychiatric examination, mental development, psychological characteristics, testimony, victim, witness.*
